

Aranka György fordítói munkássága

Aranka közel három évtizedes fordítói tevékenységéről mindeddig nem született összefoglaló leírás, és talán ennek is tudható be, hogy igen kevés információval rendelkezünk az 1785–1800 közötti időszakban keletkezett Aranka-fordításokról. Életrajzírói ugyan megemlítik, hogy Aranka először latinul és majd csak felnőtt korában tanul meg németül, illetve franciául, de kevésbé esik szó arról, hogy a fent említett nyelvek ismerete milyen szerepet játszott kultúrateremtő munkájában. Ezért is kívánom megvizsgálni, hogy az Aranka-életmű szerves részét képező fordítások hogyan kapcsolódnak az anyanyelvű kultúra létrehozását célzó törekvésekhez, illetve, hogy e magyarázatok háttérében tetten érhető-e valamiféle egységes fordítói szándék.

Különböző műfajú és nyelvű szövegeket fordít Aranka magyar nyelvre, és versfordításait leszámítva kilenc fordításról/fordítástöredékről van tudomásom, melyek közül öt még Aranka életében megjelent nyomtatásban.

Három fordításának eredetije francia nyelven (Lezay-Marnézia Charlotte Antoinette de Bresse: *Lettres amoureuses de Julie à Ovide*, Charles Georges de Fenouillot de Falbaire de Quingey: *L' Honnête Criminel*, Victor de Gingins Moiry: *La Bacha de Bude*), három latin (Lucius Anneus Seneca: *Erkölcsei levelek I.*, Anonymus: *Gesta hungarorum*, Berzeviczi Gergely: *De commercio et industria Hungariae*) és egy-egy olasz (Giuseppe Parini: *Il Giorno*), angol (Shakespeare: *King Richard II.*), illetve német nyelven (II. Nagy Frigyes: *Regierungsformen und Herrscherpflichten*) íródott. Három fordítás esetében Aranka nem az eredeti művet használta, hanem annak német nyelvű változatából dolgozott.

Levelek, drámák, verses szatírák, különböző tematikájú értekezések... E sokszínűség láttán felmerül a kérdés, hogy Aranka véletlenül választotta ki és fordította le ezeket a műveket, vagy pedig a szelekció tudatosan történt. Mivel nem maradt ránk Arankától semmiféle fordításról szóló értekezés, kérdésem megválaszolásához különböző forrásokat, elsősorban Aranka leveleit és a fordítások kísérőszövegeit kívánom felhasználni. A továbbiakban megkísérlem azt is rekonstruálni, hogy milyen szerepet szánt Aranka a 18. század utolsó harmadában a fordításoknak, illetve milyen nézeteket vallott a fordítást illetően. A fordított műveket nyomtatásban való megjelenésüknek a sorrendjében fogom tárgyalni, jelezve azt is, hogy milyen fogadtatásban részesültek Aranka fordításai levelezőtársainak körében.

A művek korabeli recepciójának rekonstruálása mellett azonban fontosnak tartottam egyenként is megvizsgálni az Aranka fordításaihoz alapul szolgáló műveket, majd magukat a fordításokat és nem utolsósorban az őket kísérő szövegeket, az ajánlásokat és az előszókat. Feltételezésem szerint mindez hozzásegíthet ahhoz, hogy reális képet kaphassunk Aranka György fordítói munkásságáról és fordítói elveiről.

„...irtam próbául, vagy inkább fordítottam...”

Vizsgálódásom kiindulópontjaként Aranka egyik bemutatkozó levelét választottam. A levél háttérben az 1788 júliusában meginduló Magyar Museum című folyóirat kiadóival való kapcsolatfelvétel szándéka áll, és a konkrét indítékot az Arankának dedikált mutatványpéldány szolgáltatja. A címzett ugyan péceli Ráday Gedeon, de méltán mondhatjuk, hogy ez az a levél,¹ amely révén Aranka kapcsolatba lép Magyarország irodalmi életének több vezető egyéniségé-

¹ Ladányi Sándor: *Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz (1789–1791)*. Acta Historiae Litterarum Hungaricum XIII(1973). 162–163. H. n. és k. n.

vel, köztük Kazinczy Ferencsel és Batsányi Jánossal. Ugyanebben a levélben tájékoztatja őket irodalmi munkásságának addigi eredményeiről, kész és félkész munkáiról, fordítási terveiről, illetve arról, hogy miképpen lett „előbbször Poetává”. Még itt jegyezném meg, hogy ez az Aranka-levelezés első olyan szövege, amelyben Aranka fordításairól van szó, illetve amelyben maga Aranka mutatja be röviden saját munkáit.

Ebben a levélben Aranka a következő munkáit ajánlja fel a Magyar Museumnak:

a) *Versek*: 99 darab versről ír, amelyek „időtöltéscskéi” közül valók, „aprosag vers”-nek is nevezi őket. A levélből kis terjedelmű, alkalmi költeményekre lehet következtetni.

b) „*Prosák. Ezeket mindeniket irtam próbául, vagy inkább fordítottam.² Elsőben egyet a' tiszta folyó közönséges beszéd példájára. Ez az Ujj módi gonosztévő³, egy Érzékeny Játék Francziából fordított, melyet még eddig senki sem nem olvasott magyarul, sem olvastatni nem hallott⁴ [...] Mást egyet a' Magoss és felséges beszéd példájára. Ez a' Napnak négy részei a' Városba⁵, egy Olasz Abbé, Parini munkája, nem a' Duseké. Németből fordított, a' Német büz nem érzik rajta. Harmadikat az elmés írás és Leveledzés példájára. Kötött beszéddel (periodusokba) közönséges nem magos beszéddel, de igen elmével vagy elmésséggel teli. Ez a Julia Ovidiushoz írott levelei.⁶”*

Ezenkívül azt is jelzi Aranka, hogy egy újabb fordítást tervez, amelyet a gubernátor feleségének szeretne ajánlani és amely „illendős lenne Személyéhez, és az Olvasástis meg érdemlené”. Sejtésem szerint ez a fordítás lesz az, amely később *A' Budai Basa*⁷ cím alatt jelenik meg 1791-ben, de nem a gubernátor feleségének, hanem Bethlen László gróf özvegyének, Bánffy Klárának ajánlva. Viszont az *Ujj módi gonosztévőt* Palm Jóséfnak ajánlva jelenti meg.

Kulcsfontosságúnak tartom ezt a bemutatkozólevelet az Aranka-művek korabeli recepciója szempontjából is, hiszen a felsorolt művekhez fűzött kommentárjai, valamint a mellékelt költemények révén figyelnek fel az erdélyi poétára, fordítóra a Magyar Museum munkatársai, akiknek későbbi véleménynyilvánítása Aranka műveiről döntő jelentőségű lesz. Batsányi például e levél kapcsán ezt írja Ráday Gedeonnak: „*Aranyka Assesor Urannak Levele valójában nagy betsületére válik Társaságunknak, kivált egy olyan ember létre, a' kinek nagy tudományáról és szerentsés poezissáról szép vélekedéssel vagyon a' Haza.*”⁸

Ráday Gedeon 1789. június 9-én Pesten kelt válaszlevelében elismeréssel nyilatkozik a mellékelt versekről, és kéri Arankától fordításainak megküldését is: „*Emlékezik a M. Úr némelly Prosáirul is, a' melyeket fordított, ezeknek látásátis szívemből ohajtanám: ugyanis engemet semmísem gyönyörködtet annyira, mintha az nyelvünkön valamely jeles munkát, vagy jó fordítást olvashatok.*”⁹ Aranka eleget tesz a kérésnek, és Ráday július 22-i levelében véleményét is mond a küldeményekről: Aranka verseit és fordításait gyönyörködtetőnek tartja.¹⁰

² Kiemelés tőlem – K. E.

³ *Ujj módi gonosztévő. A fíui szeretetnek jeles példája.* Öt felvonásokra szabott dráma vagy érzékeny játék. Irta frantzia nyelvonn de Falbaire Fenouillot, frantziából fordította az Amszterdami 1768. kiadás szerint Aranka György. Bétsben 1791.

⁴ E levél szerint Aranka nem tudott a darab másik fordításáról, amelyet Wesselényi Zsuzsanna készített. Egy későbbi levelében azonban már említi ezt a fordítást is.

⁵ Giuseppe Parini elbeszélő költeményének fordítása *A napnak négy részei jeles példája a városban* címmel, német fordítás alapján. Nyomtatásban megjelent példánya ismeretlen.

⁶ *Julia ' levelei Ovidiushoz.* Németből szabad fordítás, Kassán, Ellinger János' Királyi privil. Könyv-nyomtatónál, 1790.

⁷ *A' Budai Basa.* Frantziából fordította Aranka György, Bétsben, Alberti Ignátz, Tsász. Kir. Priv. Könyvnyomtatónak betűivel, 1791.

⁸ Lásd Itk. 1907. 82–83.

⁹ Enyedi Sándor: *Id. Ráday Gedeon levelei Aranka Györgyhez.* It. 1981. 701–703.

¹⁰ Lásd uo. 703–704.

Kettejük levelezéséből azt is megtudhatjuk, hogy Aranka négy fordítását küldi el a Magyar Museum kezdeményezőinek Pécelre, kezdetben kéziratos formában.

Az *Ujj módi gonosztévő* kézirata jut el elsőként Rádayhoz, majd ezt követően *A napnak négy részei jeles példája a városban*, amelyet az elolvasás után rögtön Kazinczynak is elküld Kassára. Ezt követően levélben terjed az Aranka-fordítások híre: Ráday 1789. augusztus 3-án például ezt írja Kazinczynak a Parini-mű magyarításáról: „Ezt a’ fordítást valójában a’ jobb fordításaink közzé számlálhatjuk, olyan könnyen folyó ’s minden erőszak nélkül való, ’s az Nyomatást valósággal megérdemlő.”

Ugyanezt a pozitív visszajelzést Kazinczy már tíz nap múlva tolmácsolja Arankának, s ismételen kifejezi azon kérését, hogy más írásait is elolvashassa: „nyughatatlan vagyok látni darabjaidat”, „óhajtom, hogy Munkáidat meg-kaphassam”.¹¹

Harmadikként – még 1789 nyarán – a *Julia Ovidiushoz írott leveleit* olvashatták a folyóirat szerkesztői, majd pedig *A’ Budai Basát*. Aranka fordításai 1790/1791-ben még mindig kéziratos formában terjednek, főleg Kazinczy és Ráday baráti körében, mindaddig, míg nyomtatásban is megjelennek. A visszajelzések pedig nem váratnak sokáig magukra, és ennek köszönhetően az Aranka-levelezés számos darabjában találhatunk információkat Aranka fordításainak fogadtatására nézve. Ezekből a levélrészletekből kikövetkeztethető, hogyan is ítélték meg a kortársak magát Arankát mint szerzőt, és hogy milyen véleménnyel voltak fordításairól.

E rövid bevezető után ismerkedjünk meg Aranka fordításaival, és vizsgáljuk meg közelebbről is Aranka fordítói elveit és a fordításokkal szemben megfogalmazott elvárásait.

Júlia levelei Ovidiushoz

A *Lettres amoureuses de Julie à Ovide* címet viselő gáláns román először 1753-ban jelent meg. Mivel a könyvecske név nélkül látott napvilágot, sokáig Marmontelnek tulajdonították. A szerző kilétét Claude-François-Adrien de Lezay-Marnézia fedte fel 1784-ben kiadott *Plan de lecture pour une jeune dame* című írásában. Azóta tudjuk, hogy szerzője nem más, mint a leplező édesanyja, azaz Lezay-Marnézia Charlotte Antoinette de Bresse (1710?–1785) márkíz. A népszerű kiadvány a felvilágosodás kori regények tipikus és talán legsikeresebb formai eszközével, vagyis a levélforma segítségével kívánja az elmesélt történet valószerűségének illúzióját megteremteni. A közkedvelt levélforma mellett azonban a könyvecske sikerét a leveleknek – az olvasóra nézve igen hatásos – háttértörténete alapozta meg: a római császár által a Fekete-tenger partjára száműzött Ovidius és Rómában maradt Júliájának tragikus szerelme teszi hitelessé a leírtakat.

Csupán találgathatjuk, hogyan esett Aranka választása erre a műre. Mindenképp döntő fontosságúnak feltételezem azt, hogy – a magyar nyelvterület oktatási rendszerének köszönhetően – a latin nyelvű műveltség és a római irodalom beható ismerete jó előfeltétele és egyben garanciája is lehetett a fordítás sikerének.

Aranka is a történet igaz voltáról szóló közhellyel él, amikor *Az Olvasóhoz* intézett előszóiban a könyvecske forrásaként egy kéziratot jelöl meg, mely „nem régeből a’ föld gyomrából kiásottat, az Anglusok által”. A befejezésben ismételen utal erre a kéziratra, mégpedig a Júliához intézett Ovidius-levél kapcsán: „A’ kéz írásban ez a’ jegyzés vagyon: hogy alig vette Júlia ezen Levelet, maga is számkivettvén, az Ovidius keserű sorsára jutott.”

¹¹ Kazinczy Ferenc *Levelezése*. I–XXI. Kiad. Váczy János. Bp. 1890–1911. I. 424.

A mű formája, a közismertnek tekinthető háttértörténet mindenképp döntő kritériumként szolgálhatott, amikor Aranka a Júlia-leveleket fordításra méltónak találta. Viszont eléggé nehezen békélt meg azzal, hogy ez a román nem tett eleget a korabeli, a regénnyel szemben megfogalmazott talán legfontosabb elvárásnak: teljességgel hiányzott belőle az erkölcsnemesítő szándék. Aranka többször is vallott ezzel kapcsolatos vívódásairól, és ennek nyomát a kiadvány is magán viseli. Az eredeti szöveg erkölcstelen voltával kívánja például azt is megmagyarázni, hogy a 41 darab Júlia-levél mellé beillesztette „Ovidius válaszoló Levelét” is, amelyet valójában a német fordító elhagyott: „*A’ materia kényes lévén, tettem az homlokára egy olyan előljáró Beszédet, és a’ végire toldottam még egy olyan Levelet, mellyek az olvasót reménlem a’ botránkozástól megőrzik.*”¹²

A jó erkölcsök megrontásának veszélyével indokolja Aranka azt is, hogy a könyvecske saját nevének feltüntetése nélkül jelent meg 1790-ben Kassán. Erről így nyilatkozik Rádayhoz írt levelében, 1789. szeptember 26-án:¹³

„*Kazinczi Urnak [...] a’ Julia leveleitis ki küldvén [...]ki akarja őket nyomtattatni, ’s kér, hogy Engedgyem meg, hogy nevémet tégye alája. Én ugyan a’ mint a’ fordítást szabad fordításnak neveztem, úgy minden igen ébresztő ’s Ifjuságot gerjesztő dolgokat kívántam benne lágyítani. Sőt hozzájok toldottam egy olyan Leveléti Ovidiusnak, melly az Ifiakat a’ szerelem veszedelmes tüzeitől eléggé elijesztheti: mindazáltal mégis igen félek a’ Világ ítéletétől. Azért nem akarom Nevémet homlokára függeszteni a’ könyvecskének.*”

A potenciális olvasók reakciójától való félelmét igazolja az előszóba illesztett magyarázkodása is:

„*Lésznek, nem kétli a’ Fordító, a’ szebb és szelídebb elmék közzül olyanok, kik ezen fáradságát első tekintettel nem igen nagy köszönettel fogják venni, azt az erköltsökre nézve veszedelmesnek, leg-alább kétségesnek és félelmesnek ítélvén. De reményli, hogy az elsőbb rendbéli elmék, ha szép tehetségeiket egy kevéssé mentő-okai meglátására kívánják fordítani, megbékélnek, a’ másod’ rendbéliek pedig, hogy ditséretes nevezeteket meg ne sértsék, megszenvedik, hogy azokat elejekbe terjessze.*”

Arankának Ráday Gedeonnal és Kazinczyval folytatott levelezéséből tudhatjuk meg, hogy 1789 nyarán már készen állt *Júlia leveleinek* a magyarított változata, amely – a címlap tanúsága szerint – nem a francia eredeti, hanem egy német nyelvű kiadás alapján készült, és a magyar nyelvű szöveg számos átdolgozáson, javításon esett át, míg 1790-ben Kassán nyomtatásban is megjelent.

A fordítás kézírata ismeretlen, emiatt nehezen rekonstruálható, mennyiben módosította Aranka fordításának nyelvezetét művének első olvasója és bírálója (Kazinczy) megjegyzései következtében. Viszont Kazinczyval folytatott levelezésének alapján nyomon követhetjük, hogyan is lett a kéziratból könyv, és milyen fogadtatásban részesült a kiadás után.

1789. augusztus 26-án kelt levelében Kazinczy rajongással ír a műről, és jelzi azon szándékát, hogy szívesen megjelentetné Kassán. De ugyanebben a levélben Arankához hasonlóan ő is megfogalmazza félelmeit a könyvecske esetleges erkölcsromboló hatása miatt: „*...Kezemenél vannak Munkáid...’s a’ Júlia Leveleit gyönyörködve olvastam-el [...]’s óhajtanám, hogy hagyjad nállam, hogy Kassán ki-botsátasson. Azok igen szépek, de nem tudom, miként fogja el a’ Magyar Olvasó.*”¹⁴

¹² Lásd Ladányi: *Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz (1789–1791)*. 162–163. H. n. és k. n.

¹³ Lásd uo. 168.

¹⁴ Lásd Kazinczy 1798. augusztus 26-án kelt levelét.

Az elismerő szavak mellett a levél azonban Kazinczy bíráló megjegyzéseit is tartalmazza, amelyeket a fordítás „gyönyörködő kétszeri el-olvasása alatt egész bizodalommal” tesz, mivel „az Orthographia benne igen rossz”.¹⁵ Kettejük 1789-es levelezése további adatokat tartalmaz, amelyek révén rekonstruálható a kézirat könyvvé válásának a folyamata.

„A Julia levelei úgy jönnek ki, a mint parancsoltad, magam rajzolk hozzá egy képet a homloklevélre. Amor jajgatva mégyen, s lábait béklyó szorítja, íveit pedig mérgesen elhintve lehet látni. Közülök egy kígyó furakodik ki. Ezt én Bécsben metszetém – írja Kazinczy Arankának, aki egy másik kortárs reakcióját is közvetíti:

„B. Orczy László abauji főispán s a banderiumnak fővezére csaknem kiugrott a bőréből, midőn mondtam, hogy az ő kedves Lettres de Julie a’ Ovide általad lefordítottak s általam igen csinosan adatnak ki.”

A Julia megjelenését is azonban részvétlenség és balszerencse kísérte. Kazinczy belőle egy nyalábot a debreceni vásárkor kolozsvári kereskedőkre akart bízni, de azok nem jelentek meg ott a rossz útviszonyok miatt. Pedig azt remélte, hogy a 165 forintnyi nyomdaköltség egy része legalább megtérül az erdélyi eladásokból, „írója einheimisch lévén ott”. De valójában csak a díszpéldányok fogytak el, amelyeket ismerősei körében szétosztogattott.

Az olvasástörténeti és -szociológiai kutatások eredményei alapján¹⁶ ma már köztudott, hogy a 18. század végén a szélesebb olvasóközönség körében mennyire kedveltek voltak a kalandban gazdag szerelmi történetek, mint például a Rózsa Szín Gyűjtemény (1798–1803) darabjai. Az érzékeny románok pallérozottabb darabjai (*Bácsmegyei, Julia levelei* stb.) pedig kevesebb sikert arattak.¹⁷

Aranka fordításának népszerűségét viszont más mércével kell mérnünk, mint a ponyvákét. Ugyanis Aranka *Juliája* teljességgel megfelel a korabeli fordításokkal szemben felállított elvárásnak: színvonalas, külföldön közismert és nagy sikerű könyvet magyarított, mégpedig élvezhető magyar nyelven. El is nyeri méltó jutalmát: a mű és fordítója ismertté válik Kazinczy baráti körében, valamint az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság¹⁸ levelezőtársai előtt is.

Az utókor megítélésében teljességgel feledésbe merül a mű, a fordítás és fordítója, helyette a nyomtatásban megjelent írás kivitelezésére, a könyv szépségére helyeződik a hangsúly, amit már teljességgel Kazinczy érdeméért könyvelnek el. György Lajos *A magyar regény előzményeit* vizsgálva megjegyzi, hogy a 18. század végén „csak kivételesen akad kezünkbe egy-két jobban gondozott román, mint például Aranka György Juliája. Ez is Kazinczy ízlésének, gondosságának és sok fáradozásának köszönhető.”¹⁹ Ennek oka talán abban keresendő, hogy maga Kazinczy is eldicsekedett vele: „szebben még magyar munka nem jött ki... Magyarországon”, s idővel – e művet illetően – Kazinczy kiadói érdemei teljességgel elfedték a fordító személyét.

A napnak négy részei jeles példája a városban

Giuseppe Parini (1729–1799) satirikus költeménye, az *Il Giorno* (*A nap*) négy összefüggő részből áll, amelyek az egyes napszakok neveit viselik: *A reggel* (*Il Mattino*), *A dél* (*Il*

¹⁵ Uo.

¹⁶ Vö. Trócsányi Zoltán: *A XVIII. század magyar könyveinek olvasóközönsége és példányszáma*. Magyar Könyvszemle 1941/1. 22–37; Kulcsár Adorján: *Olvasóközönségünk 1800 táján*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1943; Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Bp. 1978.

¹⁷ Lásd erről pl. Kulcsár: *i. m.* Románok című fejezetét.

¹⁸ A továbbiakban EMNyT.

¹⁹ Vö. György Lajos: *Itk.* 1939. 108.

Mezzogiorno), *Az este (Il Vespro)*, *Az éjszaka (La Notte)*. Az első két rész 1763-ban, a harmadik rész 1765-ben, míg a negyedik, befejezetlenül maradt rész halála után, 1801-ben jelent meg nyomtatásban. Az olasz felvilágosodás egyik főműveként számon tartott *Il Giorno* egy milánói nemesúr henyelésben eltöltött napjának eposza és ennek az életmódnak a karikatúrája.²⁰

A napnak négy részei jeles példája a városban címet viselő Aranka-fordításról viszonylag kevés információnk van, csupán néhány levél szövege tartalmaz a műre adatokat, amelyek főleg a kéziratos fordítás útjára és recepciójára vonatkoznak.

Az előbbieken említettük, hogy az *Ujj módi gonosztévő* kéziratát követően jut el *A napnak négy részei jeles példája a városban* – ugyancsak még 1789 nyarán – először Pécelre Ráday Gedeonhoz, majd pedig Kassára Kazinczyhoz. Erről ezt olvashatjuk Rádaynak Kazinczyhoz írott levelében:

„A múlt napokban egy Fordítását küldötte hozzám Manuscriptumban Aranka Úr, olly véggel, hogy azt az Urnak kezéhez szolgáltatassam. De mivel arra fel szabadított levelében, hogy én is fel nyithassam, és el olvashassam, ezen adatott szabadsággal éltemis.”²¹ A kézirat átolvasása után Ráday két levélben is kifejti véleményét a küldeményről: Arának írt levelében megdicséri a fordítást („ez valósággal igen jó fordítás, úgy hogy alig lehet meg esmerni, hogy más nyelvből fordítottat”),²² Kazinczy figyelmét pedig 1789. augusztus 3-i levelében hívja fel Aranka munkájára, amikor nyomtatásra ajánlja azt.²³ Kazinczy is elismeréssel nyilatkozik erről a fordításról, bár az eredeti mű *declamatioja* nem nyerte el a tetszését; a *Julia* kapcsán írja Arának, hogy „mind a kettő mesteri kézzel van fordítva, csak az originalis teszi előttem egyiket kedvesebbé a másiknál”.²⁴

E visszajelzések szerint Arának sikerült e munkájával elérni mindazt, amire a fordítás során törekedett: bevallása szerint ugyanis annak bizonyítására fordította le Giuseppe Parini híres elbeszélő költeményét, az *Il Giorno*t – igaz, a német fordítás alapján –, „hogy a’ Magyar nyelven magossan erőltetés nélkül lehet írni”.²⁵

Az Arankáról szóló szakirodalomban Jakab Elek említést tesz arról, hogy ez a fordítás is annyira elnyerte Kazinczy tetszését, hogy *A napnak négy részei jeles példája a városban* 1790-ben, akárcsak a *Julia*, nyomtatásban is megjelenik Kassán.²⁶ Enyedi Sándor is úgy tudja, hogy ez a mű megjelent, mégpedig az év és a kiadás helyének feltüntetése nélkül. Mindeddig azonban nem sikerült sem a fordítás kéziratának, sem kiadott példányának a nyomára bukkannom. Az is előfordulhat, hogy kis példányszámban jelent meg, s ezért Erdélyben sem vált igazán ismertté. Székely Márton marosvásárhelyi református lelkész, Aranka egyik legjobb barátja, munkatársa és első életrajzírója sem ismerte ezt a művét.²⁷ Sárközy Péter is említi ezt az információt egyik tanulmányában, amikor Aranka Parini-fordításával a 18. század utolsó két év-

²⁰ Vö. Sárközy Péter: *Az olasz XVIII. századi művelődés szerepe a magyar felvilágosodás kiformálódásában. = Folytonosság vagy fordulat? A felvilágosodás korának időszerű kérdései.* Szerk. Debreczeni Attila. Debrecen 1996. 184.

²¹ Kelt Pesten, 1789. augusztus 3-án.

²² Lásd Enyedi: *Id. Ráday Gedeon levelei Aranka Györgyhez.* 704.

²³ „Ezt a’ fordítást valójában a’ jobb fordításaink közzé számlálhatjuk, olyan könnyen folyó ’s minden erőszak nélkül való, ’s az Nyomatást valósággal megérdemlő.”

²⁴ Kazinczy 1790. március 25-i levele Arankához. Kazinczy Ferenc *Levelezése.* I–XXI. Kiad. Váczy János. Bp. 1890–1911. II. 51–55.

²⁵ Lásd az *Ujj módi gonosztévő* ajánlását.

²⁶ Vö. Jakab Elek: *Aranka György és az Erdélyi Nyelvművelő és Kéziratkiadó Társaság.* A Figyelő különlenyomata. Bp. 1884. 1–66.

²⁷ Lásd Székely Márton: *Méltóságos Aranka György Úrnak élete.* Tudományos Gyűjtemény, Pest 1818. XII. 68–91.

tizedében érzékelhető olasz kulturális hatások meglétét bizonyítja, de ő sem nevezi meg az adat forrását.²⁸

Aranka 1789-es és 1790-es levelezése alapján azonban bizonyítható, hogy a marosvásárhelyi királyi tábla hivatalnoka valóban lefordította és kézirat formájában küldte el levelezőtársainak Parini szatirikus művének magyarított változatát.

Ha annak okát keressük, miért pontosan ezt a munkát választotta ki Aranka fordítása tárgyául, nem akadunk túl sok válaszra. Az egyedüli magyarázatot a már idézett bemutatkozó levélben adja, amikor kijelenti, hogy Parini művét „a’ *Magoss és felséges beszéd példájára*”, azaz a fennkölt stílus szemléltetésére fordította. Akár úgy is mondhatjuk, hogy bizonyítani akarta, a magyar nyelv alkalmas az ilyen stílusú művek írására is, no meg ki akarta próbálni a verselés figyelembevételével történő fordítást. Arról, hogy a forma és tartalom viszonyát illetően milyen elveket kell a fordítónak szem előtt tartania, Aranka versfordításainak tárgyalásakor fogunk szólni.

Ujj módi gonosztévő²⁹

Aranka György fordítása Charles Georges de Fenouillot de Falbaire de Quingey *L’Honnête Criminel* (1767) című érzékeny játékanak magyarított változata. Egy nagyon népszerű szerzőnek³⁰ a 18. század utolsó harmadában Európa-szerte híres és nagyon közkedvelt írásáról van szó. A népszerű történet román formájában is megjelent, *A gályarab, avagy egy üldözött protestáns igaz története* cím alatt,³¹ de sokkal elterjedtebb volt a történet színjáték-változata. Ezt bizonyítják a korszak könyvtermését rendszerező bibliográfiák is.

Fenouillot de Falbaire *L’Honnête Criminel* című darabja a számos francia nyelvű kiadás mellett (pl. Yverdon, 1767,³² Amszterdam, 1768,³³ Stockholm, 1770³⁴ és 1785 [Kiesweter],³⁵ Coburg, [Riemann], 1796³⁶) a német nyelvű fordításváltozatok révén vált ismertté, amelyet a kiadók/fordítók a legkülönbözőbb címekkel láttak el. A címváltoztatás okát az 1768-as lipcsei kiadás előszavában közli a kiadó olvasóközönségével:

„*Man hält für nöthig, hierdurch anzuzeigen, dass das nachstehende Stück eben dasjenige sen, das im Originale L’ honnête Criminel heißt. Es sind wider diesen Titel Critiken gemacht worden (Siehe Journal Encyclop. 1 Janv. 1768. p. 110). Daher meldet die Leydner französische*

²⁸ Lásd erről Sárközy: i. m. 184.

²⁹ A fordítás kézirat másolatban, javításokkal megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban (a továbbiakban OSZK), jelzete 854 Oct. Hung.

³⁰ *Le Fabricant de Londres* című darabját maga Wieland fordította német nyelvre. Nagyon ismertek voltak még ebben az időszakban *Les deux avarés* és *Les Jammabos, ou les moines japonais* címet viselő darabjai is.

³¹ *Der Galeerensklav, oder die wahre Geschichte eines verfolgten Protestanten*, Copenh. Rothe 1775. I. *Alphabetisches Verzeichniss der Romane und Schauspiele, welche in Deutschland und in den durch Sprache und Literatur damit verwandten Ländern von 1700 bis zu Ende 1815 gedruckt erschienen sind. Zum Gebrauch der Leih- und Lesebibliotheken aus dem allgemeinen Bücher-Lexikon besonders abgedruckt. Leipzig, 1819 bey Johann Friedrich Gleditsch. 78.*

³² Bécs, ÖNB. Jelzete: 132452-A Alt. Mag.

³³ Aranka fordításának címlapján jelölte meg ezt a francia nyelvű kiadást, amely alapján ő is dolgozott.

³⁴ Bécs, ÖNB. Jelzete: 212819 B2 Alt. Mag.

³⁵ Bécs, ÖNB. Jelzete: 260275 B. Fid.

³⁶ Lásd *Vollständiges Bücher-Lexikon enthaltend alle von 1750 bis zu Ende des Jahres 1832 in Deutschland und in den angrenzenden Ländern gedruckten Bücher*. In alphabetischer Folge von Christian Gottlob Kayser. Leipzig, Verlag von Ludwig Schumann 1836. 28.

*Zeitung dieses Jahres im Supplement zu No. XIV. unter dem Untertitel von Paris, daß der Verfasser diesen Titel geändert und sein Stück La pieté filiale récompensée benennt habe.*³⁷

A címváltoztatás mögött azonban ott rejlik az a tény is, hogy Fenouillot de Falbaire darabjának bemutatását 1767-ben, közvetlenül a megjelenése után Párizsban betiltják. Az érzékeny játék azonban nemsokára az uralkodói udvarokban is bemutatásra került. Így számolhat be az 1769-es bécsi kiadás előszava a darab sikeres előadásáról von Dilleroy hercegnő házában vagy az orléans-i herceg jelenlétében.³⁸

Ha számba vesszük a német nyelvterületen, emellett az Osztrák–Magyar Monarchia országaiban megjelentetett, még fellelhető német nyelvű változatokat, valóban el kell ismernünk ennek az érzékeny játéknak a korabeli népszerűségét:

– *Der ehrliche Verbrecher*. Ein Schauspiel in fünf Aufzügen, aus dem Französischen übersetzt, h.n., 1768.³⁹

– *Die Belohnung der kindlichen Liebe*. Ein rührendes Lustspiel in fünf Aufzügen von dem Herrn Fenouillot von Falbaire. Aus dem französischen übersetzt, Leipzig, bey Siegfried Lebrecht Crusius, 1768.⁴⁰

– *Der Galeerensklave, oder Belohnung der kindlichen Liebe*. Ein rührendes Lustspiel in 5 Aufz. V. Herrn Fenouillot von Falbaire, aus dem Französischen übersetzt, Wien, beym Logenmeister, 1769.⁴¹

– *Die Belohnung der kindlichen Liebe*. Ein rührendes Lustspiel in 5 Akten, Leipzig, Crusius (W.Vogel), 1773.⁴²

– *Der Galeerensklave*. Ein rührendes Lustspiel in 5 Aufz., Münster, Perrenon, 1777.⁴³

– *Der Galeerensklave*. Münster, Copenrath, 1777.⁴⁴

– *Der edle Verbrecher*. Schauspiel in 5 Akten aus dem Spanischen übersetzt und herausgegeben von Leonini, mit dem beygedruckten spanischen Original, Berlin Lagarde, 1796.⁴⁵

A francia és német nyelvű kiadások/fordítások sokaságát szemlélve azon sem lepődhetünk meg, hogy Fenouillot de Falbaire darabját magyarul is kezébe vehette az olvasó, mégpedig két különböző fordításban. Hogy ez valójában nem történt(hetet) meg, az az erdélyi könyvterjesztés korabeli viszonyaival magyarázható. Maga Aranka sem tudott arról, hogy ez az érzékeny játék már 1785-ben megjelent Kolozsvárott *Gállya Rabb a' vagy Jutalma az fiui vagy magzati szeretetnek*⁴⁶ cím alatt, mégpedig Wesselényi Zsuzsanna fordításában. Id. Ráday Gedeonhoz intézett második levelében így ír erről:

³⁷ Lásd Nachricht an das Publikum, *Die Belohnung der kindlichen Liebe*. Ein rührendes Lustspiel in fünf Aufzügen von dem Herrn Fenouillot von Falbaire. Aus dem französischen übersetzt, Leipzig, bey Siegfried Lebrecht Crusius, 1768.

„Szükségesnek tartatik ezennel bemutatni, hogy az itt következő darab ugyanaz, mint amely eredetileg a L'honnête Criminel címet viseli. E cím ellen bírálatok születtek (Lásd a Journal Encyclop. 1768. jan. 1-i számának 110. lapját.) A leyden-i francia újság ez évi melléklete jelenti Párizs alcím alatt, hogy a szerző ezt a címet megváltoztatta és darabját La pieté filiale récompensée-re cserélte.”

³⁸ Lásd Vorbericht, *Der Galeerensklave, oder Belohnung der kindlichen Liebe*, Ein rührendes Lustspiel in 5 Aufz. V. Herrn Fenouillot von Falbaire, aus dem Französischen übersetzt, Wien, beym Logenmeister, 1769.

³⁹ Bécs, Theaterrmuseum. Jelzete: 625924. A. The.

⁴⁰ Bécs, Theaterrmuseum. Jelzete: 845000. A. 177 The.

⁴¹ Vö. Bibliographie deutscher Übersetzungen aus dem Französischen 1700–1948, von Hans Fromm, Verlag für Kunst und Wissenschaft, Baden–Aachen, 1950–1953, 3. Bd. (1951).

⁴² Lásd Gleditsch, 256.

⁴³ Lásd Gleditsch, 285.

⁴⁴ Lásd Kayser, 28.

⁴⁵ Lásd Gleditsch, 364.

⁴⁶ *Gállya Rabb a' vagy Jutalma az fiui vagy magzati szeretetnek*. Egy Felindító Játék, vagy Komédia, ött részből álló, Fenouillot Falber uramtól Frantziából Németre Fordítottott Most ujjabban a' Németből Magyarra fordítottott L. B. Vesselényi Su'sannától. Kolozsvárott 1785.

„...az Ujjmódi Gonosztévő nevezetű, francziából fordított *Érzékeny Játékkal is udvarlok Nacsádnak. Nem akarom meg csinálni Nacsádat. Ez a Játék Németre fordítatván Gálya Rab Nevezet alatt, ugyan azon nevezet alatt Németből meg vagyon még fordítva, a Néhai érdemes Grofné, Gr. Teleki Ádámné*⁴⁷ *Ő Nacsága által, én abbann nem tudtam semmit, mikor megfordítottam: azután akadt kezembe a N. Grofné fordítása. De nem bántam meg. Szégyenleném a magam munkáckámat avar tenni érdemesebbé, hogy a másét gyalázzam, azért nemis kívánok semmi egybe hasonlítást tétetni részenként vagy rendenként: csak azt mondom, hogy ha kinek ideje lenne, olvassa meg mindeniket egészszen: és kövesse a maga érzékenységit.*”⁴⁸

Aranka és Ráday Gedeon levélváltásából az is kiderül, hogy egy a magyar nyelvterületen is ismert darabról van szó és hogy a történet – a könyvnyomtatók kockázatvállalásából ítélve – különös sikert remélhetett az olvasóközönség körében is:

„...az *Uj modi Gonosztévőnek fordítása énnékem annyira tetszett, hogy nem is tartottam szükségesnek az nevezett Grófnéjával össze vetnem, noha annakis betsületét megadom. Én ugyan ezen Tragédiát repraesentaltatni Teatrumon eleget láttam, de német fordításból soha sem olvastam, hanem az Frantzia originalis előttemis eléggé esméretes.*”⁴⁹ „Ha pedig azt ki akarja az Úr nyomtatattani, az ide valo Kőnyv nyomtatók az Urnak költsége nélkül ki nyomtatták”⁵⁰ – közli egyik levelében Ráday e nem mindennapi ajánlatot Arankával.

Ráday ajánlata mondhatni késve érkezett, mert 1791 tavaszán már zajlanak az *Ujj módi gonosztévő* kiadási munkálatai, mégpedig Bécsben Alberti nevű könyvnyomtatónál. Aranka pár hónap múlva tájékoztatja fordításainak megjelenéséről a gróft: „*En az Ujjmódi Gonosztévőt és a Budai Basát nyomtatatom igen szépen az Alberti Betüivel Hollandus Papirusra Bétsbe, meg hagytam a Leveledzömnek, hogy Nacsádat részeltesse belőlek.*”⁵¹ A kiadással kapcsolatos tennivalók elintézését Görög Demeter vállalta fel, beleértve a kézirat hibáinak javítását, a megfelelő papír kiválasztását, a nyomtatási költségek kifizetését és az elkészült könyvek szétosztását és postázását is.⁵² Leveleiből azt is megtudjuk, hogy már a sajtó alatt lévő munkát nagy érdeklődéssel várták a Bécsben tartózkodó magyarok is:

„*nem kell-é Pálffy 's Teleki Cancelláriásoknak 's egynihány Magyar Méltóságoknak aján-dékba, vagy pénzért adni, mivel már megszollítottak iránta.*”⁵³

Az *Ujj módi gonosztévő* egyrészt a történetnek, másrészt pedig Aranka mesteri fordításának köszönhetette nagy sikerét, melyre több szövegben is találunk bizonyítékot. Arról, hogy milyen hatással bírt ez a mű a korabeli olvasókra, maga Aranka számol be egyik levelében:⁵⁴

„*A' mely deákkal le irattam volt, ugyan irta elsőben le a Nap négy részeitis [...] mikor el végezte kérdettem tőle, Hogy tettik, – értié? Vállat vonított, nem érti, azt mongya. Mikor azutánn aztaz Ujjmódi Gonosztévőt le irta, arrolis megkérdettem, és azt felelte: hogy két három levél után félbe kellett az irását szakasztani, és egészszen által olvasta.*”

Seelmann Károly gyulafehérvári városi tanácsos, aki a budai és a kolozsvári színtársulat számára több darabot is lefordított és kiadott, 1792. január 30-i levelében írja: „*Az Ujj módi*

⁴⁷ Aranka a fordítást tévesen tulajdonítja Wesselényi Máriának, gróf Teleki Ádámnének.

⁴⁸ Aranka Rádayhoz, h. n. és k. n. Lásd Ladányi: *Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz (1789–1791)*. 164.

⁴⁹ Ráday Arankához 1789. július 22-én. Lásd Enyedi: *Id. Ráday Gedeon levelei Aranka Györgyhez*. 704.

⁵⁰ Ráday Arankához 1791. április 20-én. Lásd Enyedi: *i. m.* 715

⁵¹ Aranka Rádayhoz Kolozsvárról 1791. július 10-én. Lásd Ladányi: *Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz (1789–1791)*. 171.

⁵² Lásd erről Görög Demeter két levelét: Enyedi Sándor: *Bécsi levelek Aranka Györgyhez*. Magyar Könyvszemle 1991. 132–133.

⁵³ Lásd uo.

⁵⁴ Aranka Rádayhoz, h. n. és k. n. Lásd Ladányi: *i. m.* 164.

Gonosztévőt valójában érzékenységgel olvastam, a' Tárgynak választását, és a' réája tett Betses munkát nagyobbra Betsülöm, hogy sem azt ki-magyarázhassam.”⁵⁵ A darab és a fordítás sikerét mutatja az is, hogy az *Ujj módi Gonosztévőt* 1793-ban Kolozsváron is előadták, mégpedig Őri Fülöp István, illetve Kótsi Patkó János szereplésével. Őri Fülöp Lisimont, a gályarabságra ítélt protestáns lelkészt, Kótsi pedig fiát, az apja helyett önként raboskodó Andrást alakította.⁵⁶ Kótsi alakításáról és a közönség reakciójáról gróf Bethlen Elek tudósít 1793 márciusában *A vándorszínészetről* című írásában: „Őri úrral együtt az érzékeny játszásáról az Újmódi gonosztévőben hallgatóinak könnyhullatásai bizonyságok.”⁵⁷

A' Budai Basa⁵⁸

Victor de Gingins⁵⁹ Moirynak(1708–1776), a svájci Yverdon helytartójának *La Bacha de Bude* című remekműve 1765-ben jelent meg Fortunato Bartolomeo de Felice yverdoni nyomdájában.⁶⁰ A budai basa történetét még ugyanabban az évben kiadják nyomtatásban német nyelven is.⁶¹ A mű keletkezéstörténete nyilván felcsigázta a korabeli olvasók érdeklődését, hiszen a szerző neve és tudta nélkül megjelenő, műfajilag is problematikus írás mellé a kiadók egy egységes történetre összeolvasó magyarázatláncot fűztek.

A német kiadás előszavában az írás születését egy fogadással magyarázzák, mely szerint egy hölgy a lovagjának egy hónapnyi időt ad, hogy olyan történetet írjon számára, amely sem nem regény és nem is tündérmese, és amelyben ne essék szó nőről vagy szerelemről.⁶² Aranka György is felemléti fordításának⁶³ *Elől-Járó Beszédében* ezt a játékos háttértörténetet, de nála a hangsúly a 18. század második felében oly nagy teret hódító érzelmes románok világával szembehelyezkedő attitűdön van:

„A' ki Frantzia nyelven ezen Könyvetskét írta, annak iratásának ilyen alkalmatosságát adja elé: Hogy beszélgetvén edgykor edgy olvasást szerető Aszszonysággal, kívánt volna azon Aszszony edgy olyan emlékezetes történetet látni és olvasni, mellyben a' szerelemnek, mint közönségesen, kívált az idő töltésre, 's mulattságra írott történetekbe szokás, semmi bé-follyása ne lenne, még-is magát kedveltető volna. Gondolkodván edgy keveset, és jutván eszébe az Apti Basa élete, jelentette, hogy edgy olyan kívánt történettel tudna udvarolni, és azt parantsolatjára meg-is írta.”

Érdekes az, hogy Aranka elhagyja a történetnek azt a részét, amelyből kiderülhetne, miért ismeretlen a mű szerzője, és milyen módon került ez az írás kinyomtatva a nagyközönség elé. Talán azért, mert a háttértörténet konklúziója a nőkről sérthette volna báró Bánffy Klárát, gróf Bethlen László özvegyét, akinek a fordítását ajánlotta. Az eredeti keletkezéstörténetben ugyan-

⁵⁵ Lásd Enyedi Sándor: *Seelmann Károly levelezése Aranka Györggyel*. Magyar Könyvszemle 1992. 352–358.

⁵⁶ Vö. *Magyar színház-történet*. I. 1790–1873. Szerk. Kerényi Ferenc. Bp. 1990. 97.

⁵⁷ Uo. 29.

⁵⁸ Kézirata ismeretlen.

⁵⁹ Enyedi Sándor tévesen Gingiusként tünteti fel. Lásd uő: *Id. Ráday Gedeon levelei Aranka Györggyhöz*. 717.

⁶⁰ Egy példánya fellelhető Bécsben, az ÖNB állományában. Jelzete: 76888-B Alt. Mag.

⁶¹ Lásd *Der Bassa von Ofen*. H.n., 1765. A német nyelvű fordítás egy példánya megtalálható Bécsben, az ÖNB állományában, jelzete: 721970-B Alt. Mag.

⁶² Lásd Vorbericht „Eine verständige Frau sagte eines Tages zu einem Vernünftigen Mann, dass er ihr zu ihrem Vergnügen eine hübsche Geschichte aufsetzen möchte, welche weder ein Roman, noch ein Feen Märchen wäre, und worinne weder vom Frauenzimmer noch von Liebes-Händeln geredet würde [...] Einen Monat erwiderte das Frauenzimmer, und keinen Tag länger.“

⁶³ *A' Budai Basa*. Frantziából fordította Aranka György, Bétsben, Alberti Ignátz, Tsász. Kir. priv. Könyvnyomtatónak betűivel, 1791.

is az áll, hogy az Apti basa életéről egy hónap alatt elkészült írást a fogadást kötő hölgy – ígérete ellenére – továbbadja egy barátjának, aki azt lemásolja és kinyomtatattja. Mindezt a szerző tudta nélkül, aki meg fog lepődni, ha az olvasók kezében látja majd könyvecskéjét, amelyet csupán a hölgy számára írt:

„*Der Autor[...] wird sich also sehr wundern, wenn er eine Kleinigkeit in den Händen des Publicums sehen wird, die doch verborgen bleiben sollte und die bloß in dieser Absicht geschrieben worden war.*“⁶⁴

Feltételezhetjük, hogy Aranka lovagiassága miatt maradt el az *Elöl-Járó Beszéd*ből az a végkövetkeztetés is, mely szerint a nők a lényegesebb dolgokban nagyon öntudatosak, apróbb dolgokban annál kevésbé.⁶⁵ No meg ez az előtörténet csak kibéleltette volna a budai Apti basa példamutató életének az olvasókra kifejtett hatását. A basa élettörténete ugyanis annak megmutatására íródott, „*hogy edgy jó és nemes lélek mennyire emelkedhetik fel*”. A fordítás nevelő célzata mellett nem elhanyagolható Aranka azon szándéka sem, hogy egy valóságosnak vélt történeten keresztül kíván hatni olvasóira, illetve oktatni is őket: „*A' Fordító ezt, vizsgálódási után úgy találta, mint valóságos lett történetet, és úgy ajánlani nem fél.*”

Hogy valóban folytatott vizsgálódásokat a történet valóságát illetően, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a történetet kiegészíti Buda várának történetével. A francia és a német változathoz hiányzik a vár krónikája, csupán az előszóban beszélnek erről.

De nem tartom azt sem véletlennek, hogy Aranka ezt a művet választotta ki a fordításra. Hiszen a magyar történelemhez való kapcsolódása Buda vára révén nagyobb érdeklődésre tartott számot a magyarul olvasó közönség körében. Ezenkívül a muzulmáná lett keresztény Cugny története kiváló alkalmat szolgáltatott arra, hogy a magyar történelem egyes eseményeit is belophassa az olvasmányba.

Aranka választása és fordítása valóban sikeresnek mondható, ha hihetünk a kortársak visszajelzéseinek, amelyek fordításait illetően a 18. század kilencvenes éveinek különböző szövegeiben találhatók.

Aranka két fordítása: az *Ujj módi gonosztévő. A' fiui szeretetnek jeles példája* című érzékeny játékának, valamint *A' Budai Basa* című prózai művének a története összefonódik, és ily módon befogadástörténetük is mondhatni azonos. Ennek a jelenségnek a hátterében több ok is meghúzódik: mindkettőt francia nyelvből fordítja, mindkét fordításnak a kéziratát elküldi a Magyar Museum kezdeményezőinek, egyszerre nyomtatattja ki őket Bécsben, megjelenésüket követően egyszerre küldi el az ajándékpéldányokat barátainak, ismerőseinek, az EMNyT egyes tagjainak, és ennek következtében egyszerre érkeznek a visszajelzések is.

Teleki Sámuel kancellár is részesül Aranka Bécsben kiadott fordításaiból, és egyik levele arról tanúskodik, hogy elnyerték tetszését: „*A Budai Basát, és a fiui szeretetnek jeles példáját gyönyörködve olvastam, a betűk is igen szépek.*”⁶⁶ Bodola Sámuel székelyudvarhelyi tanár levélben fejezi ki háláját, mivel Aranka „*a fiui szeretetnek jeles példáját, érzékeny játékoknak elő ado Munkájával*” a „*Gymnasium Könyvei Számát*” gyarapította.⁶⁷

Joggal feltételezhetjük: Aranka fordításai közkedveltek voltak levelezőtársai körében. Benke Mihálynak, a nagyenyedi kollégium bölcselettanárának a *A' Budai Basa* átvételekor megfogalmazott megjegyzése is ezt sugallja: „*mind a kiadás tsinossága, mind főképpen a*

⁶⁴ Lásd Vorbericht, 1765-ös német nyelvű kiadás.

⁶⁵ „*Die Frauenzimmer, die in allen wesentlichen Pflichten sehr gewissenhaft sind, sind es selten in Kleinigkeiten.*“ Lásd uo.

⁶⁶ Lásd a kancellár 1791. szeptember 14-i levelét. OSZK Kt. Quart. Hung. 1994/164.

⁶⁷ Vö. Enyedi Sándor: „*...én is magyarul kezdettem művelgetni...*”. *Két levél Aranka Györgyhez.* = Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793 – 1993). Kvár 1994 (Erdélyi Tudományos Füzetek 218). 38–39.

*fordító nevének látása ugyanannyira ajánlott, hogy alig várom a Könyv kötötől való viszszaérkezését.*⁶⁸

Benkő József is egyszerre – még 1791 novemberében – kapja kézhez Aranka két fordítását, a „*Hollandiai papirosra nyomtatott*” *A’ Budai Basát* és az *Ujj módi gonosztévőt*, és 1792. január 18-án kelt levelében mond köszönetet a küldeményért. Érdekesek azonban a levél 2. pontjában tett megjegyzései e műveket illetően:

„*A’ Budai Basát minden ember szereti; és igen nagy kár is lett volna annak Magyarra nem fordíttatni: mivel ha tsupa költemény volna is, nagy gyönyörűségre szolgálna; de annál is inkább ditséretes, hogy nintsen Valóság nélkül.*

Az Ujj módi gonosztévőhöz minthogy a’ tudósabb Olvasók értenek; de a’ Kösségbéliek az ilyen színű dolgokhoz Nemzetünkben még nem szoktanak: azért ugyan ezek koránt sem kapnak úgy ezen, mint a’ Basán; a’ Tudósoknál pedig nem kisebb, hanem nagyobb betsűjű.”⁶⁹

Bár Benkő József csupán egy szűkebb, kifinomultabb ízlésű közönség számára látta élvezhetőnek Aranka György Fenouillot-fordítását, mégis a művek kapcsán érkezett visszajelzések-ből ítélve ezek a könyvecskék igen sikeresnek mondhatóak.

Aranka népszerűségét illetően azonban fontosnak tartok még néhány megjegyzést tenni. Nem ismerjük pontosan a fent említett kiadványok példányszámát, olvasottságukat illetően sincsenek adataink, csupán az Arankához intézett levelek alapján következtethetünk a fordítások sikerültségére és sikerére. Természetesen csupán egy kisebb olvasótábor elvárásait és visszajelzéseit követhettük nyomon, de ők nemcsak olvasóként, hanem ízlésformáló kritikusként is megvizsgálták ezeket a fordításokat. További kételyekre adhat okot, hogy az Arankához intézett levelek esetében nem számoltunk a feladók levélbeli szerepjátékával, azon szándékával, hogy a címzett kedvébe járjanak. Mégis azt mondanám: noha a 18. század végének levelezésében meghatározó a levélírók viszonyát illetően az önreprezentáció,⁷⁰ minek következtében hajlamosak túlzásokba esni, főleg az elismerések osztogatásakor, mégis hihetünk Aranka fordításainak sikerében és a korabeli – mind erdélyi, mind magyarországi – szűk értelmiségi réteg körében való pozitív megítélésükben.

Ennek bizonyítéka lehet egy 1792-es nyomtatásban megjelent szöveg, amely Horányi Elek *Nova Memoria Hungarorum* című kiadványának első részében található. A két Bécsben kiadott Aranka-fordításra reflektálva írja a szerző: „*E két műben [azaz A’ Budai Basában és az Ujj módi gonosztévőben⁷¹] az író most a magyar nyelvnek vele született szépségét s egyszerűségét mutatja meg, a mi nem csuszik a porban, majd a szók bőségét és méltóságát, mely nem áradoz túlságban, annyira feltünteti, hogy ez a jeles szerzőnek a hazai nyelv művelői között kitűnő helyet biztosít.*”⁷²

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Benkő József levelezése. = *Commercium Litterarium Eruditorum Hungariae (Magyarországi tudósok levelezése)*. Szerk. Szabó György és Tarnai Andor. Bp. 1988. 332.

⁷⁰ Vö. Mezei Márta: *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*. Bp. 1994. 82–96. és Király Emőke: *Szövegkritikai és műfaji problémák az Aranka-levelezésben*. Magiszteri dolgozat. Kvár 2001.

⁷¹ Megjegyzés tölem – K. E.

⁷² Horányi Elek: *Nova Memoria Hungarorum*. Pars I. 1792. 181–184. Jakab Elek fordítása.

Az igazgatás formáiról és az uralkodók kötelességeiről edgy proba

II. Nagy Frigyes porosz király 1777-ben kiadott, *Regierungsformen und Herrscherpflichten* című munkájának keletkezése arra vezethető vissza, hogy életének minden fázisában nagy intenzitással próbálta elméleti és filozófiai síkon is uralkodó mivoltának és hivatalának jogosságát igazolni. Az uralkodó hivatalának eredetét egy, a nép és az uralkodó közötti szerződésre vezeti vissza, s ennek következtében felfogásában az uralkodó mint polgártárs (concitoyen/ Mitbürger) nem más, mint a nép és a közjó szolgálatában álló, védelmet és jogi biztonságot garantáló állami intézmény, amelynek létjogosultsága megkérdőjelezhető, amennyiben nem képes e feladatok teljesítésére.⁷³

Aranka ezen fordítása nincs előzmény nélkül, hiszen már 1790-ben megjelent *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése* címet viselő államelméleti munkája. *Az igazgatás formáiról és az uralkodók kötelességeiről edgy proba. A II. Fridrik prussiai király munkái közül. Fordítás a VI. darabbol* címlappal rendelkező könyvecske pedig 1791-ben jelenik meg Kolozsváron.⁷⁴ Arankának ezt a munkáját viszonylag ritkán emlegetik. Ennek hátterében talán Jakab Elek állítása lehet, mely szerint Aranka csupán kiadója volt a műnek. Ezt a feltételezést azonban több bizonyíték birtokában teljes bizonyossággal cáfolhatjuk: Székely Márton, Aranka első életrajzírója tudott erről az írásról, no meg három levélszövegben is említik, mégpedig Aranka fordításaként: Arankának 1791. június 4-én kelt és Prónay Sándorhoz intézett levele is bizonyítja, hogy elküldte neki *Az igazgatás formáiról* című munkáját, Prónay válaszevele szerint igen jól sikerült fordítását.

Feltételezhetően kis példányszámban jelent meg, és csupán közeli barátait részesítette belőlük. (Benkő Józsefhez például 1792 márciusában juttatja el Aranka ezt a fordítását Középpajtára.⁷⁵) Talán ezzel magyarázható, hogy az Aranka-levelezés más darabjaiban nem találunk utalást erre a műre vonatkozóan.

Béla király notariususa⁷⁶

Anonymus *Belae regis notarius Gesta Hungarorum* először a Schwandtner-féle *Scriptores rerum Hungaricum* gyűjtemény első kötetében jelent meg nyomtatásban 1746-ban, Bécsben. A kiadványról Aranka is tudomást szerez, és – a kiadás után majdnem 40 évvel – 1787. május 11-én kelt, Cornides Dánielhez írt levelében arra kéri a tudásáról és gyűjteményéről híres levelezőtársát, hogy vegye meg és küldje el neki „*A Béla Notariussát*”. Több mint bizonyos, hogy ezt követően a kiadvány Aranka birtokába került, mert négy év múlva a levelezés szövegei arról tudósítanak: 1791 nyarán Aranka a latin szöveg fordításán dolgozik.

Prónay Sándor 1791. június 4-én kelt levelében közli Arankával, hogy „*ama Bela Notarius Magyar fordítását*” olvassa, amely Pesten jelent meg. Feltételezésünk szerint Lethenyey István pécsi kanonok 1791-ben kiadott fordításáról lehet szó. Ugyanitt jelzi Prónay azt is, hogy kíváncsian várja a latinul írt mű Aranka-féle fordítását, és közli levelezőtársával: „*Németországban*

⁷³ Lásd Helmut Neuhaus (Hg.): *Zeitalter des Absolutismus. Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung*. Bd. 5. Stuttgart 1997. S. 231 ff.

⁷⁴ A püspöki betűkkel. Több mint bizonyos, hogy ezt a művét is az országgyűlés ideje alatt nyomtattatta ki.

⁷⁵ Benkő utal erre 1792. május 12-én kelt levelében. Lásd *Benkő József levelezése*. 341.

⁷⁶ Kézirata a kolozsvári Állami Levéltár kéziratárában, Aranka-gyűjtemény, 7-es csomó, 192–217.

találtak egy diplomát, mely szerint ez a Nótárius III. Béla királyé lett volna és Pál a neve.” Egy hónap múlva már folynak a fordítás kiadásának munkálatai. „Szebenbe... nyomtattatom a' Bela Notarius fordítását” – írja Aranka Ráday Gedeonnak Kolozsvárról, 1791. július 10-i levelében.⁷⁷

A fordítás kéziratos és cenzori jóváhagyással ellátott⁷⁸ példánya a kolozsvári Állami Levéltár Aranka-gyűjteményében található. Címlapján ez áll: *Magyar eredeti történet irok I. Darab Béla K. Notáriussa és Brassai Kronika, Béla király notáriussa' magyarok verselt dolgai az Hét Kapitányok v. Vezérek alatt deákból fordította Aranka György.* A könyv, amelyet Bánffy György gubernátornak ajánlt, feltehetőleg még 1791 nyarán megjelenik,⁷⁹ és Aranka meg is ajándékozta a kiadvánnyal levelezőtársait, köztük Teleki Sámuel kancellárt is.

Tudjuk, Teleki feltett szándéka volt, hogy könyvtára számára megszerezze a Magyarország és Erdély történetére, politikájára, statisztikájára vonatkozó legfontosabb műveket, így aztán behatóan ismerte „a leg régibb, és leg nevezetesebb hiteles Irónk” (azaz Anonymus) munkája körüli kutatásokat, többek között Tomka Szászki János pozsonyi tanár és Cornides Dániel jegyzeteit. Ezért is közli a megküldött fordítás kapcsán Arankával, hogy „Béla Notáriussa sok jobbitást, és a történeteknek meg-világosításokra munkás jegyzéseket kíván”. A kancellár bevallása szerint sokszor unszolta „szegény Cornidest [...] ezen derék kis könyvünknek megvilágosítására”. És talán nem eredménytelenül, ha Cornides egyik főművének, a *Vindiciae anonymi Belae regis notarii* 1802-es Engel-féle kiadására gondolunk, mely a névtelen jegyző híres művének első igazán tudományos taglalása és egyben számos vita elindítója is. Aranka fordítását méltán tekinthetjük a későbbi forráskutatások és tudományos viták előzményének, amelyek a *Gesta Hungarorum* hitelességét célozták meg.

Aranka György kiadatlan/kéziratban maradt fordításai

Shakespeare: *II. Richard* (1785)

Aranka talán legelső fordításkísérletéről emlékeznek meg a szakirodalomban a leggyakrabban, mégpedig a magyarországi Shakespeare-recepció kapcsán. Ugyanis az első magyar Shakespeare-töredékfordítás Aranka György tollából született meg 1785-ben: „egy kis mustra” Wieland nyomán a *II. Richard királyból*.⁸⁰

Érdekes módon keveset tudunk Arankának az 1780-as években kifejtett tevékenységéről, talán mert ebből a periódusból nagyon kevés Aranka-levél maradt ránk, pedig feltételezésem szerint életének egyik legfontosabb szakaszáról van szó. Itt elsősorban az 1783–1785 (?) közötti időszakra gondolok, amelyet hipotéziseim szerint Borgóprundon töltött.

Mint ismeretes, II. József 1783-as rendeletének következtében a borgói birtokot – katonai és védelmi célokot szem előtt tartva – 700 000 forint ellenében a Bethlen családtól visszavásárolják, és a határőrség, pontosabban a II. oláh gyalogezred tulajdonába helyezik. A borgói falvak II. József 1784-es közigazgatási reformja következtében pedig Torda vármegyéhez csatolódnak. Ezek a változtatások vonták maguk után főleg a borgói birtokper kapcsán a királyi tábla hivatalnokainak helyszínelését. Ily módon kerül Aranka 1783 nyarán Borgóprundra. Itt hiva-

⁷⁷ Kolozsvár, 1791. július 10.

⁷⁸ Die 4 febr. Claudiopoli Imprimatus Johannes Nepomuk Esterházy.

⁷⁹ Jakab Elek szerint megjelent nyomtatásban.

⁸⁰ A kézirat a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirtárában található meg. Ms. 252. Ferenczi Zoltán egészében közli a fordítástöredéket a *M. Shakespeare Tár V.* kötetében. Aranka az I., II., III. és V. felvonásokból fordít néhány jelenetet. (Vö. M. Sh. Tár. 1912. 268–281.)

talnoki teendői mellett német nyelvű könyvek, folyóiratok olvasása és jegyzetelése révén ismerkedik a Beszterce vidéki szász, illetve a szász közvetítéssel Erdélybe érkező német kultúrával. Erre engednek következtetni fennmaradt jegyzetei is, amelyek a kolozsvári Állami Levéltár Aranka-gyűjteményében találhatóak. Ugyanebből az időszakból származnak gróf Bánffy Györgyhez, a későbbi gubernátorhoz intézett első levelei, valamint Carl von Heydendorff tábornokkal való ismeretsége is. A határőrségnél szolgáló tábornokon keresztül veszi fel a kapcsolatot Aranka Michael von Heydendorff-fal, aki később lehetővé teszi számára a leghíresebb szász történetírókkal való tudós levelezést.⁸¹

Nem véletlenül tértem ki Aranka életének erre a viszonylag ismeretlen szakaszára: feltételezéseim szerint ugyanis Shakespeare életével és műveivel való ismerkedése is erre az időszakra tehető: kéziratos jegyzetei⁸² szerint 1785-ben, azaz borgói tartózkodásának ideje alatt lefordította, illetve kijegyzetelte – több híres ember élettörténete mellett – Shakespeare életrajzát is, mégpedig a *Kurze Biographien oder Lebensabrisse merkwürdiger und berühmter Personen neuerer Zeiten* című kétkötetes munkából.⁸³ Ezt azért is tartottam szükségesnek felelegetni, mert az életrajzok jegyzetein található dátumok alapján (1785. július 29., 30., 31., augusztus 1., 15., 16., 17., 24.) kijelenthetjük, hogy ezek a Shakespeare *King Richard II.* jeleneteinek fordításaival egy időben és Borgón keletkeztek az 1785. augusztus 9. és 13. közötti időszakban.

A német nyelvű változat használata miatt nem tekinthető Aranka eljárása különlegesnek. Hiszen az első Shakespeare-fordítások egy-két kivételtől eltekintve nem angol nyelvű szövegekre támaszkodtak, hanem közvetítő nyelv, a német segítségével történt meg az egyes drámák magyarítása. Az sem lehet meglepő, hogy Aranka prózában fordította le az általa kiválasztott drámarészleteket. Öt évvel később ugyancsak prózában fordítva készül el a *Hamlet* első teljes fordítása Kazinczy tollából.

A fentiek ismeretében talán azon sem kell csodálkoznunk, hogy Aranka első fordításaihoz német nyelvű kiadványokat használt, amelyekkel talán a Besztercétől 20 kilométerre fekvő Borgóprundon találkozhatott először.

Seneca: *Erkölcsei levelek. I. levél* (1799)

Aranka Seneca-fordításáról 1799-es levelezéséből szerezhetünk tudomást: ez év tavaszán ugyanis három levelezőtársának is elküldi Seneca első levelének magyar változatát:⁸⁴ Pyber Benedeknek,⁸⁵ aki maga is Seneca leveleinek fordításán dolgozott; 1799. május 15-én Teleki Józsefnek;⁸⁶ majd 1799. május 18-án gróf Fekete Jánosnak.

Ez utóbbi küldeményt igen érdekesnek tartom a levelek korabeli funkcióját illetően: Aranka ugyanis a megszólítás után rögtön így folytatja: „*Szabad é Nagysádnál közelebbi aprobb foglatosságaimnak mássait le tenni? Itt vagynak: L. Ann. Senekának I. Levele: Ugy tégy K. Lucilim...*” – és mellékeli az éppen lefordított Seneca-levél teljes szövegét, majd hozzáfűzött megjegyzéseit.⁸⁷

⁸¹ Lásd erről: Binder Pál: *Aranka György levelezése Michael Heydendorff-fal*. Korunk 1971. 1576–1579.

⁸² A jegyzetek kézirata a kolozsvári Állami Levéltár kézirattárában található: Aranka-gyűjtemény, 68-as csomó, 1–23.

⁸³ Von H. G. Hoff. Brunn 1782. Az első kötetből 38 életrajzot magyarított, illetve jegyzetelt (pl. James Cook, Thomas Morus), a második kötetből csak egynéhányat, köztük a Rousseau-ét és Byronét is.

⁸⁴ Vö. Kovács Eszter: *Aranka György Seneca-olvasata. Szövegfilológiai vizsgálódás*. Az emberarcú intézmény. Tanulmányok Aranka György köréről. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2004. 155.

⁸⁵ Ényedi Sándor: *Aranka György és Pyber Benedek levélváltása*. Magyar Könyvszemle 2000. 343–346.

⁸⁶ A kézirat lelőhelye: OSZK kézirattára, Levelestár, Aranka-levelezés jelzet alatt.

⁸⁷ A levél lelőhelye: OSZK kézirattára, Levelestár, Aranka-levelezés jelzet alatt.

A levélben postázott fordítás egy kisebb vita elindítója lesz, mely során Aranka nemcsak a sztoicizmushoz való viszonyáról, hanem a fordításokról is értekezik. Ha 1799. július 6-án kelt levelét olvassuk, a befejező résznél önkéntelenül is az EMNyT egyik 1791-ben megfogalmazott célkitűzésére kell gondolnunk, mely szerint a cél: „*Elkezdvén a görögökön, által a rómaiakon, le a mai szép elméig, rövideden, de fontosán és érzékenyül úgy megemérinteni, hogy az olvasó ne csak betűit esmérje meg az írásnak, és nevit az írónak, hanem ennek nagy lelkét is.*”⁸⁸ A Feketéhez intézett levélben is⁸⁹ az olvasóközönség nevelését jelöli meg a fordítások elsődleges céljaként, és érdekes módon itt is megjelenik – saját fordítására vonatkozóan – a próba szó, ugyanakkor a példamutatás szándéka is:

„...a' czél a' lévén, hogy mind a' Görög, mind a' Deák Classicusok lassan lassan magyarra, és tiszta jó magyarsággal fordíttassanak: hogy ebben az ember példáját adja a' szép és jó fordításnak és a' közönséggel azokat előre is megizeltesse, nem árt mindenikből próbát tenni rendibe.”⁹⁰

A „a' szép és jó fordítás” eszményét követve Aranka többször is átdolgozza Seneca levelének magyar változatát. Ezt tükrözik a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában található fordításváltozatok is.

E magyaráítás kapcsán talán így összegezhetnők az Aranka-fordításokat motiváló elemeket: igényesen elkészített fordítások révén példát statuálni más alkotók számára is, hogy újabb és újabb fordított művek révén művelt magyar olvasóközönséget nevelhessenek.

Berzeviczi Gergely: *De commercio et industria Hungariae* (1800)

Aranka fordításainak sorában az utolsó Berzeviczi Gergely *De commercio et industria Hungariae* című, 1797-ben Lőcsén kiadott munkájának a magyarátsa. Ez volt Magyarországon az első olyan közgazdasági munka, amely Adam Smith 1776-ban megjelent *A nemzetek gazdagsága* (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, röviden: *The Wealth of Nations*) című könyvének hatása alatt íródott. Smith könyve a kor divatos, a gazdagság forrását a földben kereső merkantilista tanaival szemben a munkaérték és a munkamegosztás elméletében kereste a keletkező új értéket, és könyvének egyik központi gondolata a szabad kereskedelem. Smith tanainak hatására Berzeviczi Gergely a külkerkedelem szabadsága mellett és a merkantilista bécsi gazdaságpolitika ellen érvelt, és élesen rámutatott annak elnyomó tendenciájára Magyarországgal szemben.

Berzeviczi latin nyelvű munkájának fordítását, amelyről az eddigi szakirodalomnak nem volt tudomása, Aranka 1800 őszén fejezte be. A fordítás létezésére két különböző levél is bizonyítékot szolgáltat. Az egyik Arankának 1800. szeptember 11-én kelt, Fekete János grófhhoz intézett levele, amelyben egy rövid utalást találunk a fent említett könyvre: „*Minekutánna a Berzeviczi Ur Magyar Kereskedésről való Munkájának fordítását elvégeztem, az eszemis nem engedte magát terhelteni.*” Az Aranka-levelezés egy másik darabjában több információt is találunk Aranka fordítását illetően: gróf Dessewffy József 1800. szeptember 7-én Arankához intézett levelében írja, hogy Aranka „*magyar köntösbe öltöztette Berzeviczi munkáját*”, majd hozzáfűzi: „*én prémet adok, s varrok reá. Azon leszek, hogy eleget tegyek a Szücs kötelességének.*”

⁸⁸ Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Nyelvművelő Társaság iratai*. Buk. 1955. 114–115.

⁸⁹ Aranka Feketéhez, Marosvásárhely, 1799. július 6. Enyedi Sándor: *Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben*. It. 1990. 457.

⁹⁰ Kiemelés tőlem – K. E.

E levél szerint Dessewffy egy előszóval és különböző jegyzetekkel kívánta Aranka fordítását kiadni, illetve kiadásra előkészíteni. Azonban nincs tudomásunk arról, hogy a mű magyar nyelvű kiadása valaha megvalósult volna. A levelezésben sem találunk arra utaló jeleket, hogy Aranka a fordítás kéziratát – Dessewffyn kívül – más levelezőtársának eljuttatta volna.

Aranka György versfordításairól

Aranka nevét a versfordítások kapcsán elsősorban az antik irodalom nagyjainak nevéhez szoktuk társítani, hiszen egyrészt csupán Horatius- és Catullus-fordításai jelentek meg nyomtatásban,⁹¹ másrészt pedig ezekről levelezett legtöbbször fordítótársaival. Egy Horatius-fordítás kapcsán például így értekezik a verses fordításokról 1798. augusztus 19-én Edes Gergelyhez írt levelében:

*„Dicséret ugyan az eredetit annyi versbenn ki tenni, a mennyibe iratott: de meg-kell mellette aztis tartani, hogy a’ nyelv és értelem tiszta legyen, kivált képpen pedig ha nem érzékenyebb, legalább olyan érzékeny legyen a’ fordítás, mint az eredeti munka. Erre nézve kivált az ilyen Satyricumokat a’ Frantziák és Németek példái szerint travestiálni kell okvetlenül. Különösen a’ munka ha szép, tudós munkának ugyan megmarad: de közönséges izü soha se leszen.”*⁹²

E néhány sorból kiderül, hogy Aranka a forma és a tartalom kellő egyensúlyban tartását tartja a sikeres fordítás zálogának, és szerinte ugyanez az egyensúly kell jellemezze a fordítás stílusát is.

Szóhasználat, stílus/manier és forma/verselés – ezen fogalmak köré szerveződik véleménynyilvánítása Vergilius *Aeneis*ének Baróti Szabó Dávid-féle fordításáról⁹³ írt cikkében, amelyet az *Annalen der Literatur und Kunst in dem Österreichischen Kaiserthum*ban 1811 júniusában megjelent recenzió kapcsán – talán 1811-ben – fejt ki. Bár Aranka nem ismerte Baróti fordítását – de hexameteireit annál jobban –, mégis – barátságukra hivatkozva – védelmébe veszi „*az érdemekkel diszes Ősz Fordítottot*”, mivel „*a’ tudos Német iro az Érdem Párnájánn nyugvo 73. esztendő Öreg Szabo Urtol is azt láttatik kívánni, hogy manieras legyen*”. Ennek kapcsán írja Aranka, hogy „*a fordittás legnagyobb manierja a használt szavakban és a verselésben áll*”, majd megfogalmazza a következő formára vonatkozó követelményt: „*...a’ fordittás versbenn, még pedig a’ versnek ugyan abban a’ hozzá hasonlithatatlan szépségü nemébenn legyen*”.

A fentiekből láthattuk, milyen elvárásai is voltak Arankának a verses fordításokkal szemben, és feltételezésünk szerint ezeket az elveket követte saját fordításainak elkészítésekor is.

Kéziratos hagyatékában található például Horatius *De arte poetica* című költeményének (eredeti címén *Epistula ad Pisones*) egy fordítástöredéke több fordításváltozatban, Aranka újabb és újabb javításaival.⁹⁴ A költői hitvallás három, a nyelv megújulására vonatkozó, sorát 2 különböző változatban jegyezte le:

*Ut silvae foliis pronos mutantur in annos,
prima cadunt, ita verborum vetus interit aetas,
et iuvenum ritu florent modo nata vigentque.*

⁹¹ Lásd pl. *Catullus versei*. Ford. Aranka György ... et al. Bp. 1978.

⁹² Abafi Lajos: *Aranka György levele Edes Gergelyhez*. Figyelő 1876. 240.

⁹³ Kézirata és két másolata a kolozsvári Állami Levéltár Aranka-gyűjteményében, 22-es csomó, 67–71 (eredeti), 72–81 (másolat Aranka jegyzésével), 86–97 (másolat Aranka jegyzésével).

⁹⁴ Kolozsvári Állami Levéltár, Aranka-gyűjtemény, 26-os csomó, 193. lap.

1. változat: Hullattyák Levelek' 's esmét zöldelnek az erdők
*Vénülnek 's ifjadnak. A' Nyelvnek a' Sorsais illyen:
 Megvénülnek a' szok 's ifjabbak jönnek helyekbe.*

2. változat: Mint változnak az esztendők folyo rendibe Erdők
*Rügyei, 's zöld Levelek: megavulnak a' szokis a Nyelvben:
 Jönek elé ujjak 's csinosobbak a' vének helyikbe.*

A két változat mellett az első sor egy másik változatát is megtaláljuk a következő formában: *El fonnyadnak (El hullnak 's) az esztendők folyo rendibe a' fák...*

Mindez nagyon jól mutatja, hogy az igényes fordítás követelményét („...addig simítsa, s addig gyalulja a fordítót, míg éppen olyan szépek, elmések, kellemetesek, érzékenyek s magokat olvasatatók lesznek, mint az eredeti nyelvben”⁹⁵) Aranka valóban komolyan vette, és gyakorlatba is ültette.

Ugyanez a műgond jellemezte franciából fordított költeményeit is, amelyek a Fekete Jánoshoz írt levelekben bukannak fel. Amikor a gróf például egy francia költemény magyar változatát kívánja főtí házának a homlokzatára vésetni, Aranka válaszlevelében a kész fordítással kedveskedik barátjának. A négy soros költemény első változatát még az eredeti levélre rájegyzí,⁹⁶ de válaszlevelében François Maynard (?) versének már egy másik változatát küldi el Feketének.⁹⁷

*Las d'espérer et de me plaindre
 De l'Amour, des grands, et du sort,
 C'est ici que j'attends la mort,
 Sans la désirer ni la craindre.*

1. változat: *A' kétségben esést s panaszt
 szerentsére,
 Nagyokra megünván 's szerelem
 tüzére,
 A' jól tévő Halált csendesen
 itt várom,
 És ugy: hogy sem félem, se pedig
 kívánom.*

2. változat: *A' kétségben esést, 's
 panaszt a' Sorsra
 's Szerelemre unván, 's
 a' kevély Nagyokra:
 Ugy, hogy sem nem félem, se pedig
 kívánom,
 A' joltevő Halált csendesenn itt
 várom.*

Mint láttuk, Aranka saját bevallása szerint első fordításait a nyelvvel, a stílussal való kísérletezés termékeinek, afféle retorikai gyakorlatoknak tekinti. Később azonban, a tudományszer-

⁹⁵ Lásd Jancsó: *i. m.* 115.

⁹⁶ Fekete János Arankához. Pest, 1799. október 9. Enyedi Sándor: *Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben.* It. 1990. 476.

⁹⁷ Aranka Feketéhez, Marosvásárhely, 1799. október 27. Uo. 481.

vező munka kontextusában az idegen nyelvű munkák magyarra való fordítása egybefonódik a nyelvmívelő és -újító törekvésekkel, és a fordítás egy egész közösség számára fontos eszközzé válik. Ezt a szemléletet tükrözi Aranka *Újabb elmélkedése* is az Erdélyi Nyelvmívelő Társaságról, amikor a fordítások szükségességét („...fordításra kellene serkengetni az alkalmas elmélet”) hangsúlyozza.

De talán a 18. század végén oly sokat emlegetett, az új nemzeti kultúra létrehozásának egyik hatásos formájaként tételeződő fordítások tézise mellett sokkal fontosabb az, amit Aranka ebben a szövegében a lefordítandó művekről ír. A befogadó kultúrára, az akkori történelmi és társadalmi helyzetre nézve fogalmazza meg azt a követelményt, mely szerint: olyan műveket kell fordítani, amelyek valamilyen vonatkozásuk révén aktuálisak, és így hatni képesek az olvasóra:⁹⁸

„...arra vigyázni és abban segélleni s utasítani a jó fordítókat, hogy elsöbe olyan darabokat válasszanak, amelyek a fordításba a lelkeket és érzékenyítő erejeket el ne veszéjtsék. Mert olyannak tartom p.o. Vergilius pásztori verseit, amint hívják eclogáit, melyeket érzékenyül és egész erejekben lehetetlen fordítani, az akkori helybéli állapotokra és környülállásokra igen erős célozás lévén benne, melyek ma megszöünvén, minket eléggé nem érzékenyíthetnek. A görög pásztori énekek, mint a Teokrité sat., sokkal alkalmasabbak a fordításra, mint ezt a nagyérdemü munkás hazafi professzor Révai úr gyönyörü érzékeny próbái bizonyítják.”⁹⁹

E szövegrész alapján tehát elmondható, hogy Aranka szerint a lefordítandó művek kiválasztásánál a meghatározó szempont a célnyelvi közösség fogékonysága. Innen nézve talán érthetővé válik, miért is esett választása az általa lefordítandó művek esetében a fentebb tárgyalt szövegekre. A választás hátterében egyrészt feltételezhetjük az eredeti művek közkedveltségét és korabeli népszerűségét, ami kellő garanciát jelenthetett a magyar olvasók tetszésének az elnyerésére is. Másrészt pedig ott találjuk Aranka azon törekvéseit, amelyeket a tudós társaságok alapításakor is megfogalmazott: az ismeretek terjesztése (pl. a nemzeti múlttól), a magyar nyelv kiművelése, illetve a magyar nyelvű színjátszás létrehozása (pl. érzékeny játékok fordítása révén).

Fordításeméleti eszme-futtatásában is valójában a célnyelvet tartotta szem előtt:

„...úgy kell lenni a külső és idegen írók minden fordításoknak, hogy magyarra általtétetvén, addig simítsa, s addig gyalulja a fordító, míg éppen olyan szépek, elmések, kellemetesek, érzékenyek s magokat olvastatók lesznek, mint az eredeti nyelvben. Hogy röviden a fordítás közönséges és egyetlen egy reguláját kimondjam: olyan légyen, hogy nemcsak a fordításnak semmi büze, amint mondják, ne érezzék rajta, hanem hogy ha ki nem tudná igazán, hogy fordítás, azt gondolja, hogy általában egy eredeti szép magyar pennából folyt ki.”¹⁰⁰

Ha hihetünk Aranka kortársainak – gondolok itt Aranka és Kazinczy visszajelzéseire –, akkor valóban sikerült neki ennek az elvárásnak megfelelni és fordításai révén élvezhető magyar nyelvű olvasmányokat létrehozni. Annak okát, hogy az elmúlt majdnem kétszáz év során ezek a valamikor oly sikeres fordítások miért merültek feledésbe, talán az eddigi szakirodalomban kereshetjük: ezek a szövegek ugyanis folyamatosan Aranka tudományszervező munkájára helyezték a hangsúlyt, és a legtöbb esetben az életmű tárgyalásakor eltekintettek Aranka fordítói tevékenységétől.

⁹⁸ Vö. Benő Attila: *Fordítási elvek a XIX. században*. „Szabadon fordította...” Fordítások a magyar színjátszás céljaira a XVIII–XIX. században. Szerk. Egyed Emese. Kvár 2003. 8.

⁹⁹ Lásd Jancsó: *i. m.* 115.

¹⁰⁰ Uo. Kiemelés tőlem – K. E.